

ТАТЬЯНА
ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА

ПОВСЕДНЕВНАЯ
ЖИЗНЬ, ДОСУГ
И ТРАДИЦИИ
КАЗАЦКОЙ
ЭЛИТЫ
УКРАИНСКОГО
ГЕТМАНСТВА

ТАИРОВА-ЯКОВЛЕВА Т.

**ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ, ДОСУГ И ТРАДИЦИИ
КАЗАЦКОЙ ЭЛИТЫ УКРАИНСКОГО ГЕТМАНСТВА. –
САНКТ-ПЕТЕРБУРГ: АЛЕТЕЯ, 2016. – 198 с.**

ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА Т.

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ, ДОЗВІЛЛЯ Й ТРАДИЦІЇ КОЗАЦЬКОЇ
ЕЛІТИ УКРАЇНСЬКОГО ГЕТЬМАНСТВА. – САНКТ-ПЕТЕРБУРГ:
АЛЕТЕЯ, 2016. – 198 с.**

Ім'я російської дослідниці з Санкт-Петербурга Тетяни Таїрової-Яковлевої добре відоме українським фахівцям насамперед як автора глибоких монографій, присвячених Гетьманщині¹, фундаментальних археографічних публікацій², упорядника описів цінних архівних фондів³ (не торкаємося тут її письменницької діяльності). Цього разу вона звернулася до малодослідженої проблематики – повсякденності Гетьманщини.

Цей напрям завжди залишався в тіні досліджень істориків не тільки України, але й майже всього слов'янського світу. Так, у Росії подібні твори знано-го історика, можна сказати класика у цій галузі, І. Забеліна викликали глузливі насмішки з боку самого Л. Толстого. Хіба що в польській історіографії не було такого зневажливого ставлення (достатньо згадати енциклопедію З. Глогера). Представники української дореволюційної історіографії порушували окремі аспекти вказаної проблематики (особливо слід відзначити матеріали, уміщені на шпальтах «Киевской старины», праці етнографа М. Сумцова й ін.). Але в підколоніальних умовах вітчизняні історики, долаючи жорстку цензуру, намагалися дослідити в першу чергу національно-визвольну боротьбу народу, історію державотворення тощо. Після революції 1917 р. вивчати повсякденне життя колишньої верхівки суспільства стало небезпечним, йому відводилося місце хіба що в музеях, де речі з конфіскованих маєтків (якщо не були знищені та пограбовані) займали місце в експозиції «Побут поміщиків». Ясна річ, що козацька старшина підпадала під рубрику «експлуататорів», а оскільки вона була українською, то ні про яке дослідження її побуту й повсякденного життя не могло мови. Тільки в еміграції стало можливим цим займатися (студії О. Воропая

¹ Див.: *Яковлева Т.Г.* Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст.: Причини і початок Руїни. – К., 1998; *Ї ж.* Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). – К., 2003; *Таїрова-Яковлева Т.Г.* Мазепа. – Москва, 2007; *Ей же.* Гетманы Украины: История о славе, традициях и мужестве. – Москва; Санкт-Петербург, 2011; *Таїрова-Яковлева Т.Г.* Иван Мазепа і Російська імперія: Історія «зради». – К., 2013.

² Батури́нский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. – Санкт-Петербург, 2014.

³ Малороссийский приказ. Описи фонда №229 Российского государственного архива древних актов. – Москва, 2012.

та Є.Онацького торкалися цього аспекту). У незалежній Україні з'явилася важлива праця О.Дзюби⁴, яка по суті стала першою. Утім уже з назви видно, що вона не охоплює всього джерельного матеріалу та стосується тільки XVIII ст. І тут дуже своєчасно вийшла у світ монографія Т.Таїрової-Яковлевої, яка стала новим кроком у дослідженні зазначеної проблематики.

Праця починається зі вступу, який розрахований насамперед на російсько-го читача. Авторка доречно та вдало пояснює звичайні для українського читача поняття, як-от «Гетьманщина» (ідучи за російською традицією, Т.Таїрова-Яковлева воліє послуговуватися не дуже точним терміном «Гетьманство»), козацтво (можна додати те, що навіть асоціативно ряд близьких термінів в українській і російській мовах має відмінності: порівняймо, наприклад, «отаман» та «атаман» – у першому випадку відразу спадає на думку «кошовий», а у другому – «атаман воровской шайки»), реєстровці, українська еліта, її зв'язки із західноєвропейською традицією. Справедливо критикується популярна в російському середовищі думка про «полонізованість» української еліти (цей стереотип глибоко в'ївся у свідомість більшості росіян – згадаймо, наприклад, що навіть історики називали «поляками» гетьманів Івана Виговського та Івана Мазепу), її особливості в господарському житті й менталітеті. Тут, як і в подальшому викладі, авторка із симпатією ставиться до української еліти, у цілому до українців, підкреслює, що вони – особливий народ, і це дає їй ключ для успішного розв'язання поставлених завдань.

Перший розділ («Домашній побут української старшини») органічно продовжує вступ. Адже, розглядаючи старшинський побут, авторка підкреслює, що характерною рисою еліти Гетьманщини «була традиція скромності». Тут так і проситься порівняння тодішньої еліти з сучасними «новими українцями» (не на користь останніх!). Т.Таїрова-Яковлева зупиняється на будинках козацької старшини (зовнішній і внутрішній вигляд), інтер'єрі (меблі, кахлі, дзеркала, хрести, ікони, портрети, килими, посуд тощо), садках, парках і ставках. Розглядається й українська кухня: алкогольні напої (горілка, вина, наливки, пиво), кава (у книзі доречно згадується, що в Європі вона з'явилася з рук українця Юрія Кульчицького, котрий відкрив у Відні першу кав'ярню після 1683 р.), звісно ж сало, дичина, м'ясо худоби та птиці, риба, десерти, у тому числі імпортні фрукти, спеції. Описуються прийняття, що їх улаштували гетьмани іноземним послам, обіди старшини. Дуже цінний висновок авторки про те, що «неймовірна підприємливість і господарність були характерною рисою української еліти, котра відрізняла її від польської шляхти» (с.32). Важливо, що всі ці дані й висновки ґрунтуються на першоджерелах, як опублікованих (мемуари Ґ.Л. де Боплана, А.Віміні, Павла Алеппського та ін.), так і архівних. Доречно використовуються твори знаменитого письменника М.Гоголя – нащадка гетьманів і блискучого знавця української старовини. Тут слід було б згадати і про музей бойових зв'язг (трофейні прапори, зброя тощо) у Чигирині, у резиденції гетьмана Петра Дорошенка.

⁴ Дзюба О. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). – К., 2012.

Наступний розділ («Жінки в Українському гетьманстві») присвячено цікавому й актуальному гендерному питанню. Наголос зроблено не на традиційних сюжетах (одяг, кухня тощо), а на вольності, яку мала козачка та взагалі українська жінка з часів Русі й під впливом Заходу: «Примітними ознаками їхнього становища були свобода, економічна незалежність і серйозні юридичні права, що робило українських жінок активними членами суспільства» (с.52). На підтвердження наводиться чимало фактів. Узяти хоча б дружину гетьмана Івана Скоропадського – Анастасію Маркович, про яку в народі говорили: «Іван носить плахту, а Настя – булаву». Однак тут авторка не уникла деяких помилок. Так, некритично сприйнято інформацію польського історика Л.Кубалі про нібито п'яного через зраду дружини Олени Богдана Хмельницького під Берестечком у 1651 р., що, мовляв, і зумовило програш цієї битви (с.71). Утім це – звичайна вигадка, на що звертав увагу ще М.Грушевський. А чого вартий список полковників, котрі перебували при цьому (його наводить Л.Кубаля) – поряд із реальними особами бачимо якихось явно вигаданих Держаловського, Маркевича, Грунька, Губяла, Дзика, Хватька... У сюжеті про відьом не було використано класичні літературні твори («Конотопська відьма» Г.Квітки-Основ'яненка), статті І.Франка, студію 1920-х рр. про спалення відьом гетьманом Іваном Брюховецьким, монографію сучасної української дослідниці К.Диси. Слід було б згадати і про коханку Б.Хмельницького – чарівницю Солоху, котра супроводжувала гетьмана в його поході 1648 р. Вона, як і сестра полковника Донця, брала участь у боях на Волині навесні 1649 р. Сестра Донця тоді загинула, а Солоха потрапила в полон, де її закатували (правда, під час тортур вона... спала). Є й інші помилки. Так, другу дружину гетьмана П.Дорошенка авторка називає «Людою», хоча її звали Єфросинією (дочка Яненка-Хмельницького).

Третій розділ («Як вони виглядали?») присвячено зовнішньому вигляду старшини. Доволі повно охарактеризовано одяг, улюблене вбрання (тканини), взуття, зачіски, жіночу косметику, фамільні дорогоцінності тощо та навіть кінську зброю. Наводиться без сумніву важливий і цікавий матеріал. Хочеться висловити лише деякі побажання. Насамперед чіткіше підкреслити різницю між «оселедцем», котрий, як правильно відзначається, носив ще київський князь Святослав, і «чубом» (польська «чуприна»), про що детально писалося на шпальтах «Записок НТШ». Варто вказати, що бороду носив гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Стосовно підборів, слід указати, що вони з'явилися у другій половині XVII, якщо не у XVIII ст. При розкопках І.Свешніковим поля Берестецької битви 1651 р. було виявлено десятки пар козацьких чобіт, але каблуки на всіх відсутні. Там же виявлено каламар похідної канцелярії.

Назва четвертого розділу чітко відбиває його зміст («Освіта й дозвілля»). Підкреслюється високий рівень освіченості населення Гетьманщини, велика роль у цьому Києво-Могилянської академії, навчання українців у західноєвропейських університетах, знання іноземних мов, особливо латини. Натомість у Московській державі, за свідченням французького мемуариста Невіля, латинську знали всього 4 особи (с.121). Приділяється увага й розвитку театру в Україні. Додамо, що 80% тодішніх акторів у Московії становили українці та

білоруси. Стільки ж було їх у XVII–XVIII ст. серед письменників. Приділяється увага й бібліотекам (зокрема гетьмана І.Мазепи), гри у шахи, карти, курінню, пасікам. Шкода, що авторка не цитує тут Павла Алеппського, який побував в Україні в 1654–1656 рр. Він із подивом відзначав, що в Гетьманщині навіть дівчатка вміють читати. Доцільно було б використати й монографію дніпровського історика Г.Іващенко, присвячену картярській грі козацьких часів. Тут слід відзначити, що російській дослідниці важко докоряти за невикористання літератури останніх 30 років, адже у ці тяжкі часи вона виходить карликовими тиражами і її складно роздобути навіть у Києві. Відзначається, що народну пісню «Ой, горе тій чайці...» написав Б.Хмельницький (с.135), між тим її автор – І.Мазепа.

Урешті в останньому, п'ятому, розділі монографії, що присвячений звичаям, авторка зупиняється на особливо недослідженому аспекті даної проблематики, і цей структурний підрозділ викликає особливу цікавість. Тут систематизовано розкидані по різних джерелах факти, що дозволяє Т.Таїровій-Яковлеві зробити важливі спостереження й висновки. Наприклад: «Українське суспільство доби гетьманства вражає поєднанням південного темпераменту, витонченістю бароко та сентиментальності. Загартовані в битвах чоловіки дозволяли собі плакати... Сльози вважалися не проявом слабкості, а доказом щирості почуттів» (с.153); «[...] виразною відмінністю від західної або навіть польської традиції було нерозповсюдження в Українському гетьманстві двообоїв» (с.154).

Насамкінець відзначимо, що авторка не залучила класичні твори української літератури «Пан Халявський» Г.Квітки-Основ'яненка та «Енеїда» І.Котляревського, де знаходимо цілі пласти інформації щодо побуту старшини, а також 16-томну «Українську малу енциклопедію» Є.Онацького (Буенос-Айрес, 1956–1967 рр.), в якій дуже багато місця відводиться повсякденному життю старшини, пояснюються забуті терміни (наприклад, «ралець»). На жаль, у книзі трапляються друкарські помилки (с.47, 54, 58, 83, 121, у підписах під деякими ілюстраціями) й технічні неладності (подана в додатку фотокопія листа Ганни Обідовської насправді є листом миргородського полковника Д.Апостола до генерального судді В.Кочубея).

Критичні зауваження ми робимо аж ніяк не з метою принизити значення напрочуд цінного дослідження Т.Таїрової-Яковлевої. В основному це побажання, урахування котрих зробить монографію досконалішою. Книгу неодмінно треба перекласти українською. Її з цікавістю сприймуть не тільки фахівці, але й широке коло читачів, особливо творці історичних кінофільмів. Тим більше, що читається вона легко, містить багато оригінальних ілюстрацій.

Ю.А.Мицик (Київ)